

A METAFIZIKA ÉS A LÉT SZERKEZETÉNEK INTELLEKTUÁLIS MEGVILÁGÍTÁSA

Az igazság egy és oszthatatlan. Az igazság, amely maga a lét, mindenképpen valóságos, a világ tényei pedig mint létezők kivétel nélkül részesülnek a dolgokat és jelenségeket egybefogó létből, az igazság valóságából. Nincs tehát elháríthatatlan metafizikai oka a létezők és a lét közötti látszólagos távolságnak, az igazság meghasadttságának. Az igazság valóságosságát az is bizonyítja, hogy ha a létezőket tőle elszakítva, az igazságból részesedésük figyelmen kívül hagyásával vizsgáljuk, a dolgok és jelenségek fizikai kézzelfoghatóságuk ellenére fantazmagórikussá, értelmetlen struktúrákká, halmazokká válnak, a világ maga titokzatos erők félelmetes játékterének mutatkozik, az ember belévetettsége pedig lidérces rémálomnak tűnik. Hogy az ember ilyen módon eltekinthet az igazságtól, és önkényesen szembe fordulhat a fizikai világnak, a természetnek az igazság által kialakított valóságával, az nem az igazság erőtlenségét, valótlanágát, vágyalomyszerűségét jelenti, hanem azt, hogy az igazsággal és az igazság valóságával mi, emberek szabad, személyes viszonyban vagyunk, és mind az igazság, mind a valóság igényli a hozzá fűző viszonyunk szabad, személyes elfogadását.

Az igazság személyességének állítása a hagyomány szellemi tekintélyének metafizikai értékesítését, egy korábban vallási, teológiai jellegű tapasztalatnak a metafizikába bevonását jelenti. A kultúránkat megalapozó bibliai hagyomány szerint ugyanis az igazság személyes. De tudjuk, hogy a vallási tapasztalat átadásának, érvényesítésének módja, formája, nevezetesen a szellemi tekintély is tartalmának megfelelően személyes viszonyulási módot igényel. Az igazság személyességének metafizikai evidenciaként kezelése azért várat mégis magára, az igazság személyességének tapasztalatán alapuló kultúránkban a metafizika azért kénytelen úgy tenni, mintha az igazság személytelen volna, mert a legújabb korig hiányoztak a szellemi tekintélyként elfogadott hagyomány intellektuális megvilágításának, a kiinduló tétel rendszerre emelésének a föltételei. Bár a rendszer alapelvétől periférikus elágazásaiig eljutni ugyanúgy a személyes gondolkodás működtetését jelenti, ahogy a személyesség megnyilvánulását láthatjuk a szellemi tekintély elfogadásában, mégsem hanyagolható el az a különbség, amelyet a szellemi tekintély személyes, de passzív elfogadása és a továbbgondolására képesség megszerzése között fölfedezhetünk. Jóllehet a vallási zsenik és híveik, a művészet papjai és hódolói között is személyes a kapcsolat, ezek is az igazságot tapasztaltatják meg azokkal, és azok is hisznek ezeknek, de a próféták és zsenik kiválasztottsága mégis mindig misztifikálódik, esetükben a szellemi feladatvállalás személyessége óhatatlanul a személyfölötti kódéba vész, mert a személyes teljesítményüket tudatosítani, megvilágítani képtelen alkotók titkaikat kényszerűen elfedik.

Az igazságnak és a valóság elfogadásának a személyességén azt értjük, hogy az igazság létét, mibenlétét és valóságát nem csupán kikövetkeztetjük, nem csupán beszélünk róla, megállapításokat teszünk vele kapcsolatban, hanem közvetlen közünk van hozzá, mi magunk meg is tapasztaljuk. Közvetlen és a szónak ebben az értelmében "személyes" tapasztalatunk természetesen a fizikai dolgokról és jelenségekről is lehet, de az igazsággal ezenkívül személyes viszonyban is vagyunk, mert az igazság a dolgokkal és a jelenségekkel

ellentétben maga is személyes, amikor megtapasztaljuk, az igazság maga is személyesen találkozik velünk. Az igazság személyes megtapasztalását, az igazság személyességére, azaz a fizikai világon túliságára utalva, a fizikai tapasztalástól megkülönböztetve, szellemi tapasztalásnak mondjuk. Mivel a létezők a létigazságból részesedésük belátásának mértékében mutatkoznak valóságosnak, föl kell ismernünk, hogy a fizikai tapasztalás képessége is a szellemi tapasztalásból származik. A világnak az érzéki szemlélet számára semmitmondó struktúrákként és halmazokként való leírása, a fizikai tapasztalás jelentőségének leértékelése ezzel szemben a szellemi tapasztalás képességének elapadásáról tanúskodik. Míg a dolgokat és a jelenségeket csak egyoldalúan mi tapasztaljuk meg, minden emberrel, aki az igazság megtapasztalásának a legkisebb jelét is adja — mint az igazsággal is —, személyes viszonyban vagyunk. Az emberekhez fűző személyes viszony azonban nem vezet el az igazsághoz, a szellemi tapasztalásnak az ember nem lehet a forrása, mert az emberi személy nem föltétlen alanya, hanem inkább következménye, eredménye a létigazság megtapasztalásának.

Bár az igazság tapasztalata alapozza meg személyünket, s ezért az tőle elválaszthatatlan, az igazság megtapasztalása nem elszigetelt egyéniségünk ügye, hanem szerves része az — egyéni létünkön és a fizikai világon túllépő — szellemi, kultúrtörténeti folyamatnak. Míg a fizikai világ dolgainak és jelenségeinek megtapasztalását tulajdonképpen minden ember előlről kezdi, szellemi tapasztalatunkat mindannyian a kultúrtörténeti hagyományhoz kapcsolódva, szellemi örökségünket elfogadva szerezzük. A szellemi tapasztalás történetiségét az magyarázza, hogy általa nem fizikai létezésünk körülményeivel alkalmazkodunk, hanem segítségével másokkal közös emberségünknek, szellemi lény voltunknak, szabad szellemi választásunknak — a létünket megalapozó — föltételei teremődnek meg. Az talán mondható, hogy az ember a maga erejéből állja meg a helyét a természeti erővel vívott küzdelemben, de abban az értelemben mindenképpen "teremtény", hogy létének szellemi alapjait a létigazság tapasztalatát magában foglaló kultúrtörténeti hagyománytól kapja.

A létigazság személyességéből, a szellemi tapasztalás által kapott szabadságukból adódóan az emberek szabad, személyes döntésük következményeként különböznek egymástól, a lét rendjében eltérő szerepet játszanak. Vagy kultúratiszteletüket kinyilvánítva — helyesen — elfogadják a létüket megalapozó hagyományt, vagy sajnálatos módon ember voltuk alapjait megtagadva, lényükbe pusztító hatású meghasonlást fogadva, kultúrát nem tisztelő polgárokként elutasítják. A hagyományt elfogadó, szellemi szabadságával élni kívánó ember további választás előtt áll. Vagy megelégszik azzal, hogy elfogadja a hagyományt, gondolkodását és magatartását az általa megtapasztalt létigazsághoz igazítja, azaz kultúratiszteelő polgár marad, vagy az igazság életbeli érvényesítését, a kultúrközösség egészének a hagyomány követéséhez hozzásegítését, illetve a hagyománnyal összhangban újabb szellemi teljesítmények létrehozását tekinti feladatának, azaz a kultúrát képviselő arisztokrata szerepét vállalja. Bár az egy és oszthatatlan igazság színe előtt minden ember egyenlő, az emberek szabadságukkal élve nem egyformán viszonyulnak hozzá. Nem kívánatos az igazsághoz való viszony különbözőségéről — a politikai egyenlőség jelszavát vagy a jogi egyenlőség elvét indokolatlanul kiterjesztve — hallgatnunk, mert következtében az emberi nem egységét biztosító igazság csorbul. Ingoványos talajra téved, aki az igazság iránt bizalmatlanul, kultúrát nem tisztelő polgárként az emberi nem egységét a természetben keresi, mert bár fáradalmas, hosszadalmas történelmi erőfeszítést igényel az emberiség egységének szellemi alapon való érvényesítése, csak az igazság egy és oszthatatlan, az igazság egyesítő hatása alól kivont természetben a sokaság, a megosztottság, a káosz uralkodik.

Az igazság valóságosságának és a dolgok, jelenségek létigazságából részesedésének, a lét és a létezők közötti összhang elvi lehetőségének megfelelően nemcsak az igazság és annak megtapasztalása személyes, de lehetséges és kívánatos, hogy ilyen legyen a természet és a társadalom dolgainak és jelenségeinek megismerése is, sőt a megismerés nyilvánvalóan csak a létre nyitott és kultúrája révén léttapasztalattal rendelkező, vagyis a személyes viszonyulás képességét kinyilvánító ember számára lehetséges. Csak a lét horizontját szem elől tévesztő romantikus beállítottságú ember gondolja, hogy a természet dolgaival és jelenségeivel személyes viszonyba kerülhet, vagy vágyik ilyen viszony kialakítására. A hiteles gondolkodás személyes viszonyban a létigazsággal áll, és a hitelesen gondolkodó embert a létigazsággal való személyes viszony tökéletesen kielégíti. A természet rendjének megismerése és a létigazságból részesült dolgokban, jelenségekben rejlő emberi lehetőségek feltárása azonban általában azt kívánja, hogy az ember emberségét, személyességét kinyilvánítva forduljon a létezőkhöz. Az újkor korábbi századaiban úgy tűnt, hogy a személyesség kinyilvánítására az érzéki tapasztalás megfelelő alkalmat adhat, vagyis a világkép emberközpontúságát az érzéki szemlélet közvetlensége biztosíthatja, mert a természet mint immanens adottság értelmes egésznek tekinthető. Mára azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a személyiség csak ontikusan alapozható meg, azaz a világkép emberközpontúságát csak a létigazság dolgokon, jelenségeken túli szempontjának, a szellemi-kultúrtörténeti tapasztalatnak, a hagyománynak a bevonásával biztosíthatja. Tudjuk, megvan a lehetősége, hogy az ember kultúráját nem tisztelő polgárként elutasítsa magától a hagyományt, a természet értelmes egészként való felfogását lehetővé tevő személyes léttapasztalatot, és a dolgokat, jelenségeket a szemlélet, a közvetlen tapasztalás számára érdekteleneknek tekintse, a velük való létközösséget megtagadva csupán megismerő tevékenysége tárgyait lássa bennük. Miután az ember voltunkát megalapozó kultúrhagyományból teljes mértékben kivetkőznünk úgysem lehet, el kell ismernünk, hogy a megismerésnek ez a módja hozhat bizonyos eredményeket. A lehető legkedvezőbbnek azonban nem nevezhető, mert a létre nyitott és a léttapasztalás képességével rendelkező ember megismerő tevékenységének célja az, hogy a létigazságból részesült, a "teremtett" létezőkhöz teremthetően viszonyuljon, bennük az igazság kiteljesedését elősegítse, s ezáltal a természetet emberiessé, számára valóvá tegye. A létegyiség szellemi tapasztalatától vezérelt megismerés személyességét nem teszi kérdéssé az sem, hogy az igazságból részesülő, de azt személyesen elfogadni nem tudó, a feljűk forduló személyes megismerő szándék irányában anyagiságot, tehetetlenséget mutató dolgok és jelenségek világában a megismerő az igazságot személytelenül, az érzéki tapasztalástól eltekintő és a szellemi tapasztalás körébe nem emelkedő elvont gondolkodás segítségével érvényesíti. A személyiséget az érzéki szemlélettől váró, immanens beállítottság számára úgy tűnhet, hogy ez a megismerő tárgyiasít, a létezőket struktúrákként és halmazokként kezeli, de mivel műveleteit a személyes létigazság motíválja, nem lehet vitás, a létező létének értelme szerint jár el, a vizsgált jelenség határain belül nem érvényesülő lehetőségeket bontakoztat ki. A természet világának így értett anyagisága nem cáfolja a természeti rend ontikus voltát, illetve nem akadályozza az igazság emberi érvényesítésének, csupán azt jelenti, hogy a létnek a fizikai létezőkhöz viszonyított transzcendenciája a megismerő tevékenység által sem szüntethető meg, valamint a lét és a fizikai világ között csupán a személyes léttapasztaló képességgel rendelkező ember, az emberi megismerő tevékenység teremthet egyáltalán kapcsolatot.

A metafizika a megismerésnek az a rendszere, amely az emberi megismerő képesség történetileg legelőnyösebb kifejtése érdekében egyfelől a személyes léttapasztalat elfoga-

dása révén a világot értelmesnek mutatja, másfelől vállalkozik személyes tapasztalata tökéletes intellektuális megvilágítására, és általa a metafizikai rend megőrzésének és teremtő kibontakoztatásának biztosítására. Nem nevezhető metafizikainak a megismerés olyan rendszere, amelyet a léttapasztalattal nem számoló, a hagyománynak a megismerésben játszott szerepét kétségbe vonó, kultúrát nem tisztelő polgár alakít ki, aki nem az igazság valóságosságának az érvényesítésére, a létigazság és a létezők közötti összhang kialakítására, hanem az ismeretek mértéktelen halmozása és a jelenségek érelmetlen manipulálása révén az emberi személy és a személyes igazság dologiasítására, illetve a dolgok fölötti hatalom mindenáron való megszerzésére törekszik. A lét tényleges szerkezetét elfedő és a metafizika lehetőségeinek kibontakoztatását akadályoztató az az álmetafizikai konstrukció, amely a személytelen intellektust, a konkrét tapasztalástól elvont gondolkodást indokolatlanul és hamisan az igazság személytelen közvetítőjének szerepével ruházza fel, és ezáltal a személyben, a létben, az igazságban előidézett hasadást elleplezi.

Különösen alkalmas eszközeivé válhatnak a kultúrát nem tisztelő beállítottság kedvelte álmetafizikai konstrukcióknak a számok, a betűk, az elvont gondolkodás által alkalmazott személytelen fiktív jelek, az úgynevezett mesterséges nyelvek, amelyeknek — a léttapasztalattól közvetítő és a gondolkodást lehetővé tevő személyes jellegű, "természetes" nyelvtől eltérően — önmagukban véve sem az igazsághoz, sem a valósághoz nincs közük. A számokkal, a betűkkel és jelekkel visszaélésnek tekintendő, ha a létigazság személyes, emberi közvetítésének feladata elől kitérve, bennük a létigazság személytelen közvetítőit keresve, mágikus erőt, metafizikai jelentőséget tulajdonítanak nekik, és a lét szerkezetének intellektuális megvilágításáról lemondva, a tudományt a mágiával, a varázslással vegyítve, a metafizika rendszerét rájuk kísérik alapozni. A matematika tudománya, a logika és a szemiotika akkor tölti be szerepét, és aknázza ki a legkedvezőbbben szellemi lehetőségeit, ha szakít azzal a téveszmével, hogy a számok és a jelek által mágikus — a hétköznapinak ítélt személyes szemlélet számára el nem érhető és be nem látható — módon a világ titkai tárulnak föl. Le kell tehát mondania arról a törekvésről, hogy valamiféle szuper-természettudománynak ismertesse el magát. A számokkal és a jelekkel folytatott munka annak mértékében tiszta tudomány, hogy művelője mennyire ismeri föl feladatát, azoknak a személytelen szabályoknak a kidolgozását, amelyek biztosíthatják, hogy az igazság tapasztalatával a maga körén belül közvetlenül számolni nem tudó, a természeti törvények feltárása a saját lehetőségeire utaltan nem alkalmas elvont gondolkodás az igazsághoz mégis hű maradjon.

Goethe *Faustjának* Mysticus Chorusa szerint "minden múltó dolog csak pusztá jelkép." Természetesen ha nem misztikusan szemléljük a dolgokat, és fizikai kézzelfoghatóságukat tudomásul vesszük, akkor is elismerhetjük, hogy a harmonikus, kiegyensúlyozott szemlélet számára minden dolog utal a létre, jelképe is a létnek. Sőt, Goethe szövegéből az is kiolvasható, hogy a természet dolgai és jelenségei a létnek *csak* jelképei, azaz az érzéki szemlélettől közvetlenül, ésszel is megvilágíthatóan nem vezet út hozzá. Ha tehát ontikusan akarunk gondolkodni, és világosan be akarjuk látni a dolgok és jelenségek létben gyökerezettségét, akkor nem a természeti jelenségek felől kell a léthez közelednünk, hanem a létből kell kiindulnunk, magunkat nem az érzéki szemléletre, hanem a szellemi tapasztalatra, a hagyományra kell bízunk.

A kultúrát nem tisztelő beállítottság által gyártott álmetafizikai konstrukciók érvényét a szellemi lehetőségeivel nem a lehető legjobban élő metafizikának máig nem sikerült következetesen és megnyugtatóan kizárni. Ez magyarázza, hogy amióta gondolkodunk az

igazságról, amióta az ész, magához méltó feladatot választva, belátásán és érvényesítésén fáradozik, fogalmaink hálójában mindig meghasadtan, hozzá nem illő megkettőzöttségben mutatkozott meg. Például filozófiatörténeti kézikönyvében Platónról írva, Nyíri Tamás az igazság két formáját ismerteti, létigazságról és tényigazságról beszél attól függően, hogy a gondolkodás elsősorban a létezőket egybefogó végső fogalomhoz, a léthez kapcsolja-e az igazságot, vagy a számára fizikai közvetlenségükben adott és létezésük okán a lét igazságában részesülő dolgok, jelenségek felől közelít-e hozzá. Az oxfordi ihletésű *Filozófiai kisenciklopédia* pedig az igazság korrespondencia-, illetve koherenciaelméletét különbözteti meg, mely előbbi szerint az igazság inkább a tényeknek, az utóbbi szerint viszont az elfogadott állítások összességének felel meg. De bármennyire sok példa is hozható fel az igazság meghasadására Platóntól korunkig, ha a metafizikai jelentőség szempontját nem helyettesítjük be önkényesen az emberi vagy kultúrtörténeti érvény szempontjával, és a hamisság érvényének lehetőségétől megzavartan nem mondunk le az igazság érvényesítéséről, akkor tudhatjuk, hogy jövője csak az igazságnak van, semmi sem vehet erőt rajta.

Nem beszélhetünk metafizikáról akkor sem, ha a létigazság személyes megtapasztalását és képviselést mindenek elé helyező arisztokrata nem tudja szellemi feladatát az intellektuális megvilágíthatóság történetileg adott keretei között tartani, és a numinózus vallási élménytől megszállottan figyelme az Isten-ember viszonyra korlátozódik, ezért a világ, a természet szellemi érdeklődést nem vált ki belőle, és emiatt lemond a kultúratisztelő polgárral együttműködésről. Akadályozza a metafizikában rejlő lehetőségek kibontakozását az is, ha az igazság képviselőjének feladatával birkózó szellemi arisztokrata, aki a prófétai megszállottságot, a személy feletti numinózus istenfélelmet a humanista személyes kultúratisztelővel cserélte föl, és ezáltal a világ iránti érdeklődés, a metafizika létjogosultságát elismerve, a kultúrát tisztelő polgárral közösséget vállalt, szerepének intellektuális megvilágítását nem oldja meg, s ezért, amint a legújabb korban történt, a metafizikát kényszerűen a polgárnak engedi át. A polgár ugyanis kultúratisztelője esetén sem lehet képes a lét szerkezetét megvilágítani, a kultúrát nem tisztelő beállítottságnak az igazság személyességéből fakadó érvényesülési lehetőségét kivédeni.

Bár a vallás és a művészet szerepe elsőrangú (a metafizikánál és a tudománynál fontosabb) az igazság személyes tapasztalatának felhalmozásában, mégis a személyes szellemi tapasztalat intellektuális megvilágítását vállaló metafizika alkalmas igazán a kultúrtörténet során fölgyülemlett szellemi eredmények értelmező egybefogására, az emberi nemiségének biztosítására, a lét szerkezetének megvilágítására. Platón és Hegel kétségtelenül téved, amikor a tudományt, a filozófiát a vallás és a művészet fölé helyezi, és metafizikájával a szellem tökéletlenebbnek ítélt megnyilvánulási módjait meghaladni véli. Javaslatuk — szándékukat keresztezve — csupán azt tükrözi, hogy metafizikájuk részben a kultúrát tisztelő polgár szellemileg nem teljes értékű nézőpontjához igazodik. Azt azonban mint a metafizika legkiválóbb művelői, másoknál világosabban látták, hogy szaktárgyukra milyen különleges szerep vár, hogy a problémák intellektuális megvilágítására törekvő metafizika kitűnően alkalmas az egymással nehezen egybevezethető szellemi tényezők egybefogására. Csak a metafizika teszi lehetővé, hogy a hagyományok különbözőségére és a hagyományhoz való eltérő egyéni viszonyulásra tekintet nélkül a kultúrát nem tisztelő mentalitás oktalansága, a lét szerkezetének ellentmondó volta a logikai következtetések nyilvánvalóságával kiderüljön. A metafizika szolgálatainak elfogadását föltételezi továbbá az is, hogy az igazság kapcsolatát vállaló és érvényesítésén fáradozó arisztokrata kényszerű magányosságát oldhassa,

Isten választott prófétájának és a humanista eszmény hajnokának szerepét a polgár számára közvetlenül érthetővé, intellektuálisan beláthatóvá tegye. Ennek azonban nem az az útja, hogy a kultúrát tisztelő polgárhoz igazított metafizika a szellem (főképp arisztokratikus jellegű) vallási és művészi alkotásait hatáskörébe vonja (amint azt mind Platón, mind Hegel gondolatrendszere sugallja), hanem az, hogy az arisztokrata érvényesítse következetesen szellemi tapasztalatait a metafizikában, emelje a létigazság személyes tapasztalatára alapozó metafizikát a vallással és a művészettel azonos színvonalra, az arisztokratikus szemlélet színvonalára.

A metafizikai gondolkodást, a világ dolgainak és jelenségeinek értelmes egységként való magyarázatát az antik görögység kezdeményezte. Az antik filozófia vonta be első ízben kultúratiszteletének jeleként az intellektuális erőfeszítések körébe a léttapasztalást, pontosabban azt a hányadát, amely kultúrtörténetileg rendelkezésére állt, számára racionálisan megragadható volt. A görög filozófia formailag, a fogalmak rendszerét tekintve egyetemes érvényűt alkotott, az egységet, az egészt, a lét igazságát kívánta megközelíteni, tartalmilag azonban vizsgálódásait a káosszal szembeállított kozmoszra, a kultúrát tisztelő polgár világára korlátozta, vagyis a mitologikus világgép a görög metafizikai teljesítmények kultúrtörténeti háttere, hermeneutikai közege maradt. A kozmosz értelmes rendjének, a polgári kultúratiszteletnek az értelmetlen káosszal, a kultúrát nem tisztelő polgár harbárságával való szembeállításában a metafizika megalkotásának rendkívüli jelentőségű kultúrtörténeti előfeltételét látjuk.

A hellén polgár azonban a trascendens lét, a dolgokon és a jelenségeken túlmutató igazság tapasztalatát, a kozmoszképzet forrását csak mint immanens fizikai egységet tudta megragadni, mert tapasztalata tulajdonképpeni eredetét nem ismerte, és a világon belüli harmónia élményétől nem vezetett út a trascendens létigazság valóságának megtapasztalásához. A figyelmét a kozmoszra összpontosító, a káosztól megvetően elforduló antik metafizika azt a reményt táplálta, hogy a maga, kétségtelenül magasabb rendű megoldásával biztosíthatja a káosszal szemben a kozmosz, a "barbár" civilizációkkal szemben a kultúratiszteelő hellén világ rendjét, jóllehet ez a remény nem volt igazában megalapozott. Mégpedig nem azért, mintha a szellemnek kitüntetett szerepet juttató görög kultúra nem állhatta volna meg a helyét a barbár világ óriásainak anyagi, társadalmi, civilizációs nyomásával szemben (tudjuk, a görögök katonailag, politikailag, gazdaságilag legyőzték az ókori Keletet), hanem ellenkezőleg, szellemi fölényének viszonylagossága volt a kudarc oka, az a tény, hogy az értelmes rendet, a szellem elsőbbségét csupán immanensen alapozta meg, és elbizakodottan a kultúrát nem tisztelő, az igazságot elutasító mentalitást elvileg érvényben hagyta, a káosz világgépi jelentőségét megengedte, mert az igazság személyességének föl nem ismerése miatt nem sikerülhetett a létegyiség szellemi tapasztalatát föltétlenül érvényesítenie.

Az antik mitologikus világgépet elutasító és a bibliai hagyományt értékesítő zsidó, keresztény és iszlám gondolkodás vonta be a metafizikába a fizikai világ dolgain és jelenségein túli trascendens egység problémáját, vette fontolóra a gondolkodás egyetemességének tartalmi, tapasztalati föltételeit, nyitotta meg a metafizika történetének második szakaszát. Bár az immanens egységfelfogás, a kozmoszképzet elégtelenségét és a görög kultúra válságát tükrözve, a trascendencia fogalmát már Platón kidolgozta, neki mint a görög hagyományon belül álló gondolkodónak a létigazság föltétlenségéről és érvényének egyetemességéről még nem volt mondanivalója. Az egyetemesség formai-fogalmi és tartalmi-tapasztalati elemei azonban összekapcsolásuk után sem alkottak a metafizikán belül szerves egységet,

a bibliai hagyomány, a numinózus vallási élmény az ekkortájt kialakuló úgynevezett szinkretikus rendszerekben lényegében olyan, a tulajdonképpeni rendszertől elkülönülő világképi háttér maradt, amilyen azelőtt a görög mitológia volt, bár a metafizikához utólagosan hozzárendelt világképi elemek újszerű és a maguk nemében termékeny fogalmi erőfeszítésekre ösztönöztek. A felemás szinkretikus megoldásokat az magyarázza, hogy a kultúrértékek személyes képviselőjére alkalmas arisztokratikus beállítottság teljes értékű megnyilvánulási formája az új korszakban is a személy fölötti jellegű numinózus istenélmény maradt, még sokáig nem jöhetett szóba az intellektuális eszközökkel dolgozó metafizikának és a tudománynak az arisztokratikus beállítottsággal való végleges egybehangolása.

A legnagyobb mértékben a kereszténység járult hozzá a léthez rendelt transzcendens metafizikai egység problémájának kidolgozásához, mert az antik kozmosz helyébe a keresztény univerzumot állítva, fenntartotta a kultúratisztelő polgári beállítottságnak az ókori görögség által megtestesített érvényét, sőt a krisztusi megváltás szellemében meg is vonta a kultúrát nem tisztelő beállítottság (a káosz) metafizikai jogosságát, vagyis kimondta a kultúrát tisztelő mentalitás jelentőségének kizárólagosságát. A kultúrát nem tisztelő mentalitás elutasításának szükségességével nem számoló zsidó, sőt az abban kivetni valót nem találó iszlám gondolkodást kísérő gnosztikus tanítások metafizikai alaptalanságát intellektuálisan megvilágítani a kereszténység ugyan nem tudta, és emiatt velük szemben személytelenül, intézményesen is védekezett, elutasító álláspontjának azonban világképén belül erőteljes szellemi fedezete volt.

Az itáliai reneszánszsal megindult újkori fejlődés eredményeképpen az európai kultúrát és világképet megalapozó bibliai hagyomány kilép a numinózus vallási élmény köréből, és a vallási formák szigorúságát oldó világi gondolkodás ezt az addig személy felettinek mutatkozó tapasztalatot személyesen képviselhetővé teszi, azaz az arisztokratikus beállítottságú humanisták esztétikai jellegű teljesítményeikben ezt a hagyományt a kultúrát tisztelő polgárnak közvetítik. A szellemi megnyilatkozásokat a személy feletti, numinózus vallási tapasztalás köréből kivonó, de pozícióját intellektuálisan meg nem világító humanista, aki ontikus, arisztokratikus szerepét a polgári létezési módtól megkülönböztetni nem tudja, a középkori intézményes elkülönülést pedig elfogadni nem akarja, szándéka ellenére elindítja — az ő arisztokratikus világiasságával össze nem tévesztendő polgári jellegű szekularizáció következményeként — a fölvilágosodás folyamatát, amely a szellemi hagyomány és az intellektuális kifejtés mint metafizikai tartalom és forma viszonyának a keresztény gondolkodáson belüli megoldatlanságát felhasználva, a hagyományt a metafizikából fokozatosan eltávolítja, és a metafizikát (azt, ami belőle maradt, illetve amivé eltorzulása következtében vált) a kultúrát nem tisztelő polgár kezébe játssza át.

A kereszténység kultúrtörténeti látóköre az antik gondolkodással szemben nem volt illuzórikus, metafizikai megoldásainak hiányosságait azonban nem lehet vitatni. A metafizikai gondolkodás körébe vont szellemi tapasztalatot az egyetemesség programja ellenére nem tudta a kultúrát nem tisztelő mentalitás számára is megközelíthetővé tenni. A történelmi keresztény gondolkodás nem számolt azzal, a bibliai hagyományban hangsúlyos szemponttal, hogy ha a kultúrát nem tisztelő beállítottságnak (a rossznak, a bűnnek, a gonosznak) nincs is metafizikai jelentősége (hiszen szellemileg üres, terméketlen), lehet emberi, kultúrtörténeti érvénye, és ezért sem a rossz mitizálása, álmetafizikai rangra emelése, sem az arisztokratikus beállítottságot igénylő szellemi tapasztalat (a bibliai hagyomány) szinkretikus bevonása a metafizikába (ld. újplatonizmus és gnózis) nem tekinthető megoldásnak. A megoldást csak

az jelentheti, ha az arisztokratikus beállítottságú humanista vállalkozik a fogalmi rendszer formái és a hagyomány tartalmi mozzanatának egybehangolására, és eredményeként a lét-meg az ismeretelmélet, a természet- meg a kultúr- (vagy társadalom) filozófia problémáit az egy és oszthatatlan létigazságból kiindulva, illetve azokat rá visszavezetve fejti ki.

A létezőkösszességéből egybeálló természetben (a kozmoszban vagy az univerzumban) rend uralkodik, a természet világa valóságos, mert a létezők a lét igazságát tükrözik. De a dolgok és jelenségek természeti adottságukban nem értelmeseek, a természet a jelenségeibe belefeledkező szemlélet előtt nem kerekedik ki egészzé, a dolgokból a lét igazsága nem olvasható ki, az igazság transzcendenciája éppen azt jelenti, hogy a létezőkből kiindulva nem juthatunk el a léthez, az igazsághoz. A természet rendje számunkra titok marad, ha nem a létigazság tapasztalatának birtokában, a kultúrtörténeti hagyománnyal fölvertezetten látunk hozzá a dolgok és a jelenségek vizsgálatához. Az igazság és annak tapasztalata személyes, a személyes létigazságot a belőle részesülő, de a léttel nem kommunikáló létezők nem képesek megtapasztalni, a léttapasztalatot felhalmozó kultúrhagyomány sajátosan emberi teljesítmény, tehát a megismerés tárgyyszerűsége, objektivitása értelmezhetetlen, és megtévesztő követelmény. Nem jelentheti a tényekhez, az érzéki tapasztalás tárgyaihoz ragaszkodást, mert a tényeket és az érzéki tapasztalatot, a tárgyyszerűség fantomját kergető gondolkodás mint megbízhatatlant félresöpri. A maga szempontjából igaza is van, jól sejt meg, hogy a fizikai tapasztalás a szellemi tapasztalásból táplálkozik, és a léttapasztaló képességében gátolt ember számára "megfoghatatlan" igazság szempontját csempészi be a tudományba. Nem jelentheti a valóságot, mert igazság nélkül nincs valóság, vagyis nem jelenti a természet rendjét, hanem csupán a fiktív mágikus jelet, a kalkulust, a természeti rend lebontásának, a természet leigázásának és kizsákmányolásának abszolút racionális, operatív menetrendjét, a hatalom és erő szerzésének hatékony receptjét.

Valamikor régen, amikor a tudomány még tisztelte az érzéki tapasztalást, és egyelőre ösztönös óvatossággal a kultúrhagyomány szellemi védernyőjén belül maradt, a tárgyyszerűség meghirdetésének volt értelme. Ma azonban nyilvánvaló, hogy a tudománynak nem objektívnek, hanem hitelesnek kell lennie. A kultúrtörténeti értelemteljesülés és az azt kísérő technikai haladás eredményeképpen a tudomány lehetőségei megnöttek, az ember többé nem tehet úgy, mintha még mindig csupán szerény létfenntartási eszközeinek megszerzése volna a dolga. Ma már kézzelfoghatóan és komolyan a természet gazdájának kell bizonyulnia. Ez azt jelenti, nem elégedhet meg azzal, hogy házat, ruhát, táplálékot és szerszámot készít a maga számára, hanem — amit eddig öntudatlanul, kultúrája sugallatainak engedelmeskedve tett — mostantól kezdve tudatosan, tudománya által, módszeresen kell művelnie: mint már a reneszánsz megfogalmazta, építenie kell a természetet, és szűkebb értelemben vett szükségleteit csupán a természetépítés feladatához igazítottan, mellékesen elégítheti ki. A természethez, a teremtett világhoz való teremtő viszonyulás tervét, elveit, a teremtés folytatásának mikéntjét nem lehet a természetből kiolvasni. Ez az erőfeszítés csak akkor lesz eredményes, valóban teremtő, ha hozzá a kultúrhagyomány közvetítésével, a létigazságból merítjük a szempontokat.

Az ember része a fizikai világnak is, de létre nyitottsága és léttapasztaló képessége révén különleges metafizikai státusza van, létezését értelmessé téve, és a természetnek is értelmet adva, módot kap arra, hogy szabad lény legyen, és a természeti létezés szükségesszerűségeit saját körén belül semlegesítse, elkerülje. Az igazsággal, mint az Istennel, az ember személyesen, nem környezetének részeként találkozik, és kimondásában sem kívánatos te-

kintettel lennie másokra, a körülményekre. Minél inkább sikerül ez neki, annál hűvebben, világosabban tapasztalja meg, látja be az igazságot. Az igazság megtapasztalása abban az értelemben mégis közösségi jellegű, hogy az igazságot nem a természet közvetíti, illetve az nem is a léttel való közvetlen, magányos, misztikus találkozás, hanem a különböző emberi viszonylatok adnak alkalmat a létigazság megtapasztalására. A társadalom, az emberi együttélés ugyanis lényege szerint léttapasztaltató kultúrközösség, és csak másodsorban másodikat természet, a létföltételeket biztosítani hivatott mesterséges környezet. A társadalmat igazában nem szociális, gazdasági, politikai törvényszerűségek szervezik, hanem az igazság megtapasztalásának kultúrtörténeti folyamata. Ahogy az emberi test egészségét a lelki-szellemi egyensúly minél hathatósabb fenntartása biztosítja, és orvosi beavatkozásra csak annak megbillenése esetén van szükség, az emberi együttélés testének, a társadalomnak az egészségét is szellemi-kulturális úton lehet fenntartani, és szociális, gazdasági, politikai kiigazításokra csupán a társadalmi betegségek gyógyítása érdekében van szükség. Noha a társadalmak kialakulásának, mint a pusztán emberi létezésnek is, vannak anyagi, fizikai föltételei, ezek a föltételek nem teremtenek sem emberi lényt, sem társadalmat, nem okai az ember és a társadalom létének, mert az emberi létezésnek és a társadalom mint kultúrközösség létrejöttének oka szellemi, kulturális természetű.

Nem minden alkalmi társulás kultúrközösség, sőt egyetlen társadalom sem teljes egészében kultúrközösségként funkcionál, sosem érvényesíti maradéktalanul hagyományát, fogadja be akadálytalanul a létigazság tapasztalatát. A létre nyitottságát kinyilvánítani és léttapasztaló képességét mozgásba hozni kívánó ember viszonya az őt körülvevő, befogadó vagy általa választott közösséghez tehát sosem problémátlan. Mégis minden, személyiségét harmonikusan megalapozni, szellemi lehetőségeit tökéletesen kibontakoztatni akaró (azaz helyesen gondolkodó és cselekvő) embernek személyes döntése alapján egy közösséget föltétlenül vállalnia kell. Nem elegendő csupán értékeit, szellemi-kulturális teljesítményeit megismernie, megértenie és elfogadnia, tetszetős és kevésbé tetszetős jelenségei közül jó ízéssel vagy akár a létigazság egyedül teljes értékű szempontja szerint, hitelesen válogatnia, örök hűséggel is tartozik neki, meg kell élnie a vele való sorsközösséget is, meg kell tanulnia mindent annak szempontjából nézni, hogy szellemi anyanyelvét tökéletesen elsajátítsa, a kultúrközösség kínálta léttapasztalási lehetőséget a legteljesebb mértékben kiaknázza.

Bár a kultúrközösséghez tartozás időnkénti megújítása, utólagos tudatos megerősítése és megvallása nem fölösleges, a hozzá fűző kapcsolatról alkotott elképzelésünk csonka marad, ha benne csupán szép romantikus megnyilvánulást, személyes értékeink találó kifejezését látjuk. A létre nyitott és annak örökegy pontját szem elől téveszteni nem hajlandó léleknek értenie kell, hogy a kultúrközösség megtermékenyítő közegében megmerítkezés nélkül meddő marad, a személyes megnyilatkozások rugalmasságának és erejének a léttapasztaló közösséggel való áldozatos és önföladó azonosulás a forrása. Az egzisztenciális nyitottság élményének lehet egy távoli csillag a szimboluma, a lét végső kérdéseiben kiigazodni akaró embernek azonban tudnia kell, hogy ez az élmény az egzisztenciális sorsközösség megéléséből fakad, csak az így megnyilvánuló monista transzcendencia révén érezheti magát az ember a fizikai világ dolgaitól és jelenségeitől, a természet kényszereitől szabadnak. A kultúra ilyen ontikus, arisztokratikus vállalása és a metafizika ontikus, arisztokratikus alapra helyezése biztosítja, hogy a létigazság a kultúrában és a természetben az ember teremtő tevékenysége által érvényesüljön.